

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.130>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СТАТУСУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МОНІТОРИНГОВОЇ МІСІЇ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Трагнюк О.Я.,*професорка, кандидатка наук,**доцентка кафедри права Європейського Союзу**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0000-0002-4505-8105

e-mail: otrag@ukr.net**Марич А.В.,***студентка**Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*e-mail: adelinamaric68@gmail.com**Дакова А.Д.,***студентка**Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*e-mail: dakova2003@gmail.com

Трагнюк О.Я., Марич А.В., Дакова А.Д. Деякі питання статусу та функціонування моніторингової місії ООН з прав людини в Україні.

На сьогоднішній день Організація Об'єднаних Націй відіграє провідну роль у розвитку міжнародного права та співробітництві держав світу. Держави-члени зобов'язались реалізовувати свої права та дотримуватись зобов'язань відповідно до Статуту ООН. Основні цілі діяльності ООН передбачені ст. 1 Статуту, де ключове положення, яке стосується прав людини відображене у п. 3 ст. 1. Відповідно до нього, ООН має на меті здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру, й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії [1]. Як видно, Статут лише закликає держав-учасниць до сприяння захисту прав людини, не встановлюючи чітких обов'язків щодо їх захисту та гарантування.

Починаючи з 2014 року, тобто з моменту розв'язання рф війни проти України, агресор не припиняє вчиняти злочини проти нашої держави і нашого народу. Дії росії посягають не лише на суверенітет нашої держави, а й на права, свободи людини. За таких умов, міжнародна спільнота не може стояти осторонь цих подій. На території України працюють представництва багатьох міжнародних організацій в сфері прав людини. Серед яких і ООН. 31.07.2014 року між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини була укладена Угода про розміщення ко-

роткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні.

Правовий статус моніторингових місій ООН у юридичній науці не був предметом окремого дослідження. Окремі аспекти діяльності та компетенції таких місій розглядались в працях таких науковців як Шуміло І.А. [14], Мегре Ф. [13], Бойл К. [12] та ін., які присвячені висвітленню міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини, статусу Генеральної Асамблеї ООН, Ради ООН з прав людини. Тому завданням, яке ставиться у цій статті є аналіз та встановлення особливостей правового статусу моніторингової місії ООН з прав людини (далі- Місія), зокрема тієї яка була створена для України, та меж здійснення повноважень Місії відповідно до Статуту ООН, резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, а також міжнародних угод установ ООН з Україною. Тому актуальність цієї статті не викликає сумнівів. Встановлено, що метою Місії є сприяння співробітництву між Урядом України та Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (далі - УВКПЛ) [2], вона відіграє роль допоміжного механізму з захисту прав і свобод людини в рамках ООН. Висновки, які наводить місія, поза сумнівом, слугуватимуть переконливою додатковою доказовою базою для України в міжнародних судових та інших органах під час захисту її інтересів та встановлення вини рф за дії вчинені проти нашої держави.

Ключові слова: моніторингова місія ООН, звіти місії, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, міжнародний моніторинг, захист прав людини.

Tragniuk O.Y., Marych A.V., Dakova A.D.
Some issues of the status and functioning of the United Nations human rights monitoring mission in Ukraine.

Today, the United Nations plays a leading role in the development of international law and cooperation among the world's states. Member states have pledged to realize their rights and fulfill their obligations under the UN Charter. The main objectives of the UN are envisaged in Article 1 of the Charter, where the key provision relating to human rights is reflected in paragraph 3 of Article 1. According to it, the UN aims to achieve international cooperation in solving international problems of an economic, social, cultural and humanitarian character and in promoting and encouraging respect for human rights and fundamental freedoms for all without distinction of race, sex, language or religion [1]. As it can be seen, the Charter only calls on states parties to promote the protection of human rights, without establishing clear obligations to protect and guarantee them.

Since 2014, i.e. since Russia launched its war against Ukraine, the aggressor has not stopped committing crimes against our country and our people. Russia's actions encroach not only on the sovereignty of our state, but also on human rights and freedoms. Under such circumstances, the international community cannot stand aside from these events. Many international human rights organizations have offices in Ukraine. Among them is the UN. On 31.07.2014, the Government of Ukraine and the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights signed an agreement on the deployment of a short-term UN human rights monitoring mission in Ukraine.

The legal status of UN monitoring missions in legal science has not been the subject of a separate study. Certain aspects of the activities and competence of such missions have been considered in the works of such scholars as I.A. Shumilo [14], F. Megre [13], K. Boyle [12] and others, which are devoted to the coverage of international mechanisms for the protection of human rights and freedoms, the status of the UN General Assembly and the UN Human Rights Council. Therefore, the task set out in this article is to analyze and establish the specifics of the legal status of the UN Human Rights Monitoring Mission (hereinafter - the Mission), in particular, the one established for Ukraine, and the limits of the Mission's powers under the UN Charter, UN General Assembly resolutions, and international agreements between UN agencies and Ukraine. Therefore, the relevance of this article is beyond doubt. It has been established that the purpose of the Mission is to facilitate cooperation between the Government of Ukraine and the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (hereinafter - OHCHR)[2] and it plays the

role of a subsidiary mechanism for the protection of human rights and freedoms within the UN. The conclusions of the mission will undoubtedly serve as a convincing additional evidence base for Ukraine in international judicial and other bodies in protecting its interests and establishing the guilt of the Russian Federation for actions committed against our country.

Key words: UN monitoring mission, mission reports, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, international monitoring, human rights protection.

Метою статті є дослідження правового статусу Моніторингової місії ООН з прав людини як допоміжного інструменту Верховного Комісара ООН з прав людини, мандатом якого охоплюється встановлення фактів порушення прав особи в державах-членах ООН. Визначення її основних завдань та функцій щодо контролю за дотриманням прав людини в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторингова місія ООН з прав людини (далі - Місія) діє в межах мандату Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (далі - Комісар), який визначений резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 48/141 від 20 грудня 1993 року (далі - Резолюція)[6]. Через відповідну Місію Верховний Комісар ООН покликаний здійснювати такі повноваження:

(f) відігравати активну роль у усуненні нинішніх перешкод та у вирішенні проблем для повної реалізації всіх прав людини та у запобіганні продовженню порушень прав людини у всьому світі;

(g) вести діалог з усіма урядами щодо виконання свого мандату з метою забезпечення поваги до всіх прав людини;

(h) розширення міжнародного співробітництва для сприяння і захисту всіх прав людини;

(i) координувати діяльність з просування та захисту прав людини в системі ООН;

(j) раціоналізувати, адаптувати, зміцнювати та впорядковувати механізми Організації Об'єднаних Націй у сфері прав людини з метою підвищення її ефективності;

В контексті нашого дослідження варто зупинитись саме на пункті «g», відповідно до якого, Комісару надані повноваження вести та укласти угоди з урядами для забезпечення поваги до всіх прав людини. Можливість укладення угоди пов'язано з обов'язком держав здійснювати міжнародне співробітництво відповідно до з п. 3 ст. 1 Статуту ООН[1].

З огляду на події в Україні, які пов'язані з агресивними діями РФ проти нашої держави, стало укладення Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторинго-

вої місії ООН з прав людини в Україні (далі – Угода)[2]. Розміщення Місії сьогодні дає можливість ООН оперативніше відслідковувати стан дотримання прав людини у період нападу Російської Федерації на Україну. Однак слід зазначити, що загалом такі Місії передусім покликані фіксувати порушення прав людини безпосередньо державою під юрисдикцією якої перебувають особи. У випадку з Україною, Місія має справу зокрема і з діями держави, яка порушила суверенітет іншої держави, і в окремих випадках здійснює незаконний контроль територій такої держави.

За даними офіційного сайту Місії, вона має представництва в Києві, Дніпрі, Одесі, Полтаві та Ужгороді. Також, Місія проводить регулярні виїзні місії по всій країні. Вона дистанційно відстежує ситуацію з правами людини в окупованих Росією районах України, до яких не має фізичного доступу. З серпня 2022 року Місія має супутникову команду в Кишиневі (Молдова) [3].

Резолюцією не передбачено здійснення прямого впливу з боку ООН, зокрема Комісара, на державу в сфері дотримання прав людини. Це пов'язано з тим, що Комісар має обов'язок поважати суверенітет, територіальну цілісність та національну юрисдикцію держав, що свідчить про заборону втручання у внутрішні справи держави, що є характерним для традиційного міжнародного права. Співпраця в рамках угоди ґрунтується на взаємній згоді сторін.

Межі повноважень Місії передбачені у В п. 1 ст. 4 Угоди між Україною і УВКПЛ. Відповідно до якого основними завданнями Місії:

а) здійснювати моніторинг ситуації з правами людини в країні з особливою увагою на Автономну Республіку Крим, східні і південні регіони України, а також подавати регулярні, точні і публічні звіти Верховному комісару про становище у галузі прав людини та проблеми, а також ризики, що виникають;

б) вносити рекомендації відповідним органам влади України щодо конкретних подальших дій ООН і міжнародному співтовариству стосовно дій щодо вирішення проблем у галузі прав людини, запобігання порушенням прав людини та зниження ризиків, що виникають;

в) встановлювати факти та обставини і проводити співставлення заяв щодо порушень прав людини, які були вчинені у ході антиурядових демонстрацій, і застосування у зв'язку з ними насильства, що мали місце у період між листопадом 2013 року та березнем 2014 року;

г) встановлювати факти та обставини, пов'язані з потенційними порушеннями прав людини, що можуть мати місце під час діяльності Місії.

Як видно, обсяг повноважень Місії є досить широким, що говорить про її впливовість та значення як інструменту забезпечення дотримання і захисту прав людини. Також такий підхід до

формулювання компетенції Місії забезпечує можливість застосування нею різноманітних підходів до оцінки ситуації.

Слід зауважити, що в основі діяльності більшості міжнародних моніторингових місій, зокрема тих, що створені під егідою ООН, лежить принцип незалежної оцінки ситуації в рамках аналізу інформації щодо специфіки та динаміки трансформаційних процесів в Україні. Подібне закріплено в пп. «с» п. 2 ст. 4 Угоди, відповідно до якого Місія діє розсудливо та керується у своїх відносинах з усіма сторонами, залученими до сфери її компетенції, принципами Організації Об'єднаних Націй, у тому числі принципами неупередженості, незалежності, об'єктивності та прозорості.

У свою чергу, слід брати до уваги і той факт, що ефективність моніторингу залежить від багатьох факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, серед яких, зокрема, рівень відкритості державних або приватних установ, прозорість судової системи, реальна готовність співпраці держави з експертами Місії, фізична доступність об'єктів моніторингу, тощо.

Позитивною рисою діяльності Місії є, поза сумнівом, її неупередженість в розслідуванні та моніторинзі порушень прав людини усіма сторонами конфлікту, що повинно забезпечити зрештою об'єктивність результатів здійснення Місією свої повноважень.

Право надання урядам рекомендацій, які спрямовані на покращення механізму захисту порушених прав, також можна вважати одним із важливих елементів мандату Місії. І, хоча ці рекомендації, не є юридично обов'язковими, тим не менше не слід применшувати їх значення. Маючи т.з «м'яку» (soft) силу, ці рекомендації можуть стати потужним стимулом для виправлення ситуації у державі, а їх ігнорування може суттєво вплинути на загальний імідж держави на міжнародній арені.

На основі аналізу звітів Місії в Україні, можна звернути увагу на такі позитивні результати їх функціонування, на які, до речі, вказують самі Місії та ООН:

1. Сприяння відкриттю розслідувань та інших процесів, що потребують відшкодування, де понад 800 осіб, які постраждали від серйозних порушень прав людини, пов'язаних з конфліктом, отримали юридичну допомогу;

2. Підготовка понад 1000 державних чиновників по всій країні, переважно зі Служби безпеки, прокуратури та пенітенціарної системи України;

3. Посилення здатності місцевих неурядових організацій документувати серйозні порушення прав людини, включаючи випадки катувань та жорстокого поводження та надання психосоціальної підтримки жертвам тортур та їхнім

сім'ям, а також родичам затриманих або зниклих безвісти;

4. Надання юридичної експертизи та дослідження законопроектів, таких як закони про зниклих безвісти та про захист та компенсацію цивільних жертв збройного конфлікту, у тому числі щодо житла, землі та майнових прав.

Фаховість і неупередженість моніторингу, який проводять Місії забезпечується фаховим експертним складом (це, зокрема, професіонали у сфері захисту прав людини), що передбачено Резолюцією 5/1 Ради з прав людини від 13.06.2007 року [4]. Висунення кандидатів на посади експертів відбувається від імені міжнародних організацій або їх керівних органів. Так, в Україні експерти були призначені Управлінням Верховного комісара з прав людини.

Під час процедури висування, відбору та призначення експертів найбільш важливими є такі критерії: а) кваліфікація; б) належний досвід в сфері прав людини; в) незалежність; г) безсторонність; д) добросовісність; та е) об'єктивність. Належна увага приділяється гендерному балансу та справедливому географічному розподілу, а також пропорційному представництву різних правових систем.

В свою чергу, УВКПЛ повинно підготувати, вести і періодично оновлювати публічний список кандидатів у стандартній формі, в якій відображені особисті дані, галузі спеціалізації та професійний досвід. Вакансії експертів, що відкриваються, оголошуються публічно.

Реалізуючи свій мандат, Місія активно документує наслідки порушення прав людини на всій території України, включаючи ті території, до яких не має фізичного доступу. Аналіз звітів Місії, опублікованих після повномасштабного вторгнення РФ 24.02.2022 року, дає можливість зробити висновок, що триваючий конфлікт, а саме війна РФ проти України, призвела до кривавих і масштабних наслідків, які виявляються у завданні шкоди цивільному населенню протягом звітного періоду, включаючи смерть, травми, втрату житла та засобів до існування, переміщення осіб, руйнування інфраструктури.

Аналіз 36-ї доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, яка охоплює період з 1 лютого до 31 липня 2023 року, показує, що Звіт ґрунтується на інформації, яка була зібрана під час 117 виїздів на місця, 27 відвідувань місць несвободи та 28 відвідувань закладів догляду або притулків, 23 судових слухання, 6 зібрань і 1226 інтерв'ю з жертвами та свідками порушень прав людини, а також їхніми родичами та адвокатами, представниками влади, членами громадянського суспільства та іншими співрозмовниками. Звіт також базується на інформації, яка отримана від судів, із документів, офіційних записів та ін-

ших відповідних матеріалів, включаючи звіти з відкритих джерел. УВКПЛ провела дистанційний моніторинг ситуації з правами людини в окупованих частинах країни [8].

У період з 1 лютого по 31 липня 2023 року УВКПЛ зафіксувало 4621 жертв серед цивільного населення, з них 1028 загиблих і 3593 поранених (1883 чоловіків, 1294 жінки, 139 хлопчиків, 94 дівчинки та 1195 дорослих і 16 дітей, стать яких ще невідома). Фактична кількість жертв, ймовірно, більша. Військові дії тривали та тривають на півдні та сході України, тому цивільні особи, які залишилися в районах, охоплених бойовими діями, зіткнулися з щоденними атаками із застосуванням вибухової зброї з великою зоною дії. Наприклад, у звітному періоді 64% жертв серед цивільного населення постраждали внаслідок обстрілів та застосування реактивних систем залпового вогню у прифронтових населених пунктах, переважно в Донецькій, Херсонській, Запорізькій та Харківській областях [9].

Запущені Російською Федерацією ракети вбили щонайменше 262 людини серед цивільного населення та 990 людини було поранено, а також завдано великої економічної та соціальної шкоди. Зокрема, через вихід РФ із Чорноморської зернової ініціативи в липні 2023 р., вона завдала ракетних ударів, які були націлені на Одещину, спричинивши жертви серед мирного населення, масштабні пошкодження історичних будівель, об'єктів порту та навколишньої цивільної інфраструктури, а також знищення зерна та інших продуктів, призначених для експорту [8]. Такі дії можуть не тільки викликати більшу нестабільність на світовому продовольчому ринку, але й значною мірою впливати на засоби до існування осіб, які працюють у сільськогосподарському секторі, із комплексним впливом на достатність рівня життя в сільській місцевості.

Однією з наймасштабніших трагедій – став прорив дамби на Каховській ГЕС у червні 2023 року, який був наслідком підступних дій РФ, які вчинені у порушення норм і звичаїв ведення війни, а отже можуть розглядатися як воєнні злочини або злочини проти миру і людяності. Щодо цієї події також підготовлений звіт «Оцінка потреб після катастрофи на греблі Каховської ГЕС» спільно Урядом України та ООН. Прорив призвів до повені та викликав екологічну катастрофу, яка вже мала руйнівні наслідки для громад по всій області. Очікувалось, що інцидент матиме довгострокові результати для широкого кола прав людини, зокрема права на здоров'я, воду та достатній рівень життя. Російська Федерація блокує гуманітарний доступ міжнародної спільноти до окупованих територій на лівому березі річки Дніпро. УВКПЛ також зафіксувало випадки обмеження російськими збройними силами доступу залучених волонтерів у терміновій надзвичайній

допомозі, ще більше посилюючи руйнування, яких зазнали постраждалі громади[11].

УВКПЛ задокументувало, що з 1 лютого до 31 липня 2023 року військовослужбовці російських збройних сил та пенітенціарні служби вчинили насильницькі дії сексуального характеру щодо чотирьох чоловіків та однієї жінки. Також було зазначено 35 додаткових випадків, які мали місце до звітнього періоду. Ці випадки узгоджуються з раніше зафіксованими моделями сексуального насильства з боку представників російських збройних сил, працівниками правоохоронних органів та пенітенціарного персоналу[8].

Безпідставне затримання російськими збройними силами 35 чоловіків та 8 жінок було зафіксовано під час звітнього періоду на окупованій Росією території України. УВКПЛ задокументувало, що з лютого 2022 року 996 цивільних осіб піддалися свавільному затриманню. Вісімдесят із них померли під час затримання або були знайдені мертвими зі слідами насильства на тілі, і 468 залишаються у свавільному ув'язненні або ув'язненні без зв'язку з зовнішнім світом. Також зафіксовано шість додаткових випадків незасуджених страт українських військовополонених, які відбулися до звітнього періоду. УВКПЛ також продовжувало документувати свідчення про катування та жорстоке поводження з українськими військовополоненими, утримуваними Російською Федерацією, та жакливі умови утримання, включаючи примусову працю. Із 56 українських військовослужбовців, опитаних УВКПЛ під час звіту, 51 описали, що піддавалися різним формам тортур і жорстокого поводження [8; 9].

З 24 лютого 2022 року УВКПЛ задокументувало випадки викрадення дітей та груп дітей з Донецької, Харківської, Херсонської та Київської області, які були передані іншим регіонам на окупованій Росією території, або депортовані до Російської Федерації чи Білорусі. Багато з цих дітей перебували в інституційних установах, наприклад, у закладах для дітей з фізичними або розумовими вадами. Деякі діти, яких відправили в літні табори в Російську Федерацію влітку та восени 2022 року нібито за згодою їх батьків, не повернулися до них після закінчення обумовленого терміну. Серед дітей, які возз'єдналися зі своїми сім'ями після того, як їхні батьки або родичі поїхали до Російської Федерації, щоб повернути своїх дітей, як описують деякі, зазнали або стали свідком психологічного чи фізичного насильства з боку педагогічного персоналу. Були встановлені залякування чоловіків, які проживають на окупованих частинах Донецької та Луганської областей, щоб змусити їх служити в ЗС Росії.

Питання масового надання російського громадянства мешканцям окупованих районів Херсонщини, Запоріжжя наразі є доволі актуальним.

Ті, хто відмовився від російського паспорта, були позбавлені доступу до державних послуг, зокрема соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти, а також загроза безробіття. Вони також зіткнулися з підвищеним ризиком свавільного затримання під час перетину контрольно-пропускних пунктів.

В АР Крим та м. Севастополь, Україна (Крим), які тимчасово окуповані РФ, окупаційна влада продовжувала переслідувати осіб за «публічні дії, спрямовані на дискредитацію» та «перешкоджання» російським збройними силами. У березні 2023 р. РФ розширила відповідне законодавство, ще більше обмежуючи можливість жителів Криму вільно висловлювати свої думки [7].

Мільйони людей залишилися за межею бідності, оскільки триває збройний напад з боку РФ, який серйозно порушує право на достатній рівень життя, зокрема право на житло. Він продовжує мати руйнівний вплив по всій країні. З 2022 року тисячі мирних жителів загинули, ще багато тисяч отримали поранення. Ракетні удари, авіаудари та атаки з використанням боєприпасів, переважна більшість яких були запущені Російською Федерацією, також спричинив масове руйнування основної інфраструктури, внаслідок чого завдали величезної шкоди цивільному населенню з довгостроковими наслідками для реалізації основних прав людини.

Протягом звітнього періоду зберігалися повторні порушення, частина з яких пов'язані з діями, які почалися після початку збройного нападу, особливо на території, окупованій Російською Федерацією. Катастрофічне руйнування дамби на Каховській ГЕС і подальше затоплення населених пунктів, спричинило великі страждання цивільного населення та підірвало право цивільного населення на адекватне рівень життя, включаючи їжу, житло, воду, здоров'я та безпечне та чисте довкілля [8; 11].

Такі дані, які зафіксовані Моніторинговою місією, поза сумнівом, є важливим джерелом для доказування вини РФ у скоєні найтяжчих міжнародних злочинів. Попри те, що Моніторингова місія у своїх висновках не зафіксувала фактів геноциду українців через складність доведення мотивів цього злочину, матеріали її роботи будуть використані нашою державою для того, щоб притягнути РФ, її офіційних осіб до відповідальності на різних рівнях за вчинення таких злочинів. Крім того, як видно із доповідей УВКПЛ, підготовлених в тому числі і на висновках Місії, такі доповіді містять конкретні рекомендації щодо дотримання прав людини як для української, так і російської сторони.

Висновок. Моніторингова Місія, попри те, що позбавлена прямого впливу на органи державної влади (при цьому УВКПЛ періодично комунікує з органами державної влади і управління, Офі-

сом Генерального Прокурора України), робить значний внесок в документування та надання змістовних висновків, що будуть використані як вагомий доказ порушення норм міжнародного права в російсько-українській війні. Місія також сприяє розвитку та покращення захисного механізму та внесення змін до українського законодавства задля відповідності статусу держави, яка поважає та стежить за демократичним цінностям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй: international agreement від 26.06.1945 р.
2. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні: Угода від 31.07.2014 р. № 995_001-14.
3. UN Human Rights in Ukraine. United Nations human right office of High Commissioner.
4. Human Rights Council resolution 5/1: international agreement of 13.06.2007.
5. Угода між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй про заснування Представництва Організації Об'єднаних Націй : угода від 06.10.1992 р. № 995_с36.
6. High Commissioner for the promotion and protection of all human rights : Resolu-
tion adopted by the General Assembly of 07.01.1994 no. A/RES/48/141.
7. The Use of Force by the Russian Federation in Crimea.
8. Report on the human rights situation in Ukraine 1 February to 31 July 2023.
9. Страти, катування, зникнення: Місія ООН в Україні оприлюднила нові доповіді.
10. Use of Consultants and Experts in the United Nations (Progress Report) Prepared by Alexander S. Bryntsev and Joseph A. Sawe Joint Inspection Unit.
11. Звіт "Оцінка потреб після катастрофи на греблі Каховської ГЕС".
12. Mégret, Frédéric, and Florian Hoffmann. "The UN as a Human Rights Violator? Some Reflections on the United Nations Changing Human Rights Responsibilities." Human Rights Quarterly, vol. 25, no. 2, 2003, pp. 314-42.
13. Kevin Boyle "The United Nations Human Rights Council: politics, power and human rights". Citation DataNorthern Ireland Legal Quarterly, ISSN: 0029-3105, Vol: 60, Issue: 2, Page: 121-133. Publication Year 2009
14. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 168 с.